

אגדת היום

עיונים ומחשבות סביב אגדות הגמרא בדף היומי

זבחים קיג | המבול וארץ ישראל

ארץ (בעלי) החיים הגדולים

על ארץ ישראל אפשר ללמוד בגמרא, ואפשר להבדיל לקרוא באנציקלופדיה— תלוי מה סוג המידע שמחפשים. אם מחפשים אנו מידע על בעלי החיים או הצמחייה בארץ ישראל, סביר להניח שנעדיף מקורות מידע מחקריים ומדעיים, ובתורה נלמד על קדושתה של הארץ, מהותה ומצוותיה. מתמיה, אם כן, שבאמצע דיון בעניין ארץ ישראל, מציינת הגמרא דווקא את הימצאותו של הראם בארץ. שתי הדעות בשאלה אם ירד מבול בארץ ישראל הן, לכאורה, שתי אפשרויות לדרוש את הפסוק "ארץ לא מטהרה היא, לא גשמה ביום זעם". הנחות היסוד של המדרש, שעל גביהן בנויות שתי הדעות, היא שהפסוק פונה לארץ ישראל, ושהגשם ביום הזעם הוא המבול. אם מקבלים את שתי ההנחות הללו, הרי ששני חלקיו של הפסוק סותרים: ארץ טהורה היא ארץ שלא היה בה מבול, וארץ שאינה טהורה היא ארץ שדווקא נמחתה במבול וטומאתם של מתי המבול עדיין נמצאת בה. אחת הדרכים ליישב בין שתי אמירות סותרות היא לפרש את האחת כפשוטה ואת האחרת כתמיהה. מפתיע, אם כן, שהגמרא מגדירה בפירוש את דעת רבי יוחנן כתמיהה ואת דעת ריש לקיש כפשט. אכן, גם המהרש"א מעיר על אי-הדיוק: לפי ריש לקיש ההתחלה היא פשוטה (ארץ ישראל אינה טהורה) ולפי רבי יוחנן ההתחלה היא תמיהה (האמנם היא אינה טהורה!?) אבל בחלק השני של הפסוק התמונה מתהפכת.

הן בגלל הקושי הזה, והן בגלל עצם ההגדרה המפורשת מה הפשט ומה נאמר בלשון תמיהה, נראה לומר שהגמרא קבעה כאן עקרונית מה הפשט ומה הדרש. הפסוק לקוח מתוך נאום תוכחה של יחזקאל, ההקשר הוא ביקורת על עם ישראל.

לפי זה פשט הפסוק הוא כדברי ריש לקיש, ביקורת על עם ישראל, שכוללת גם את טומאתה ואי-חסינותה של ארץ ישראל. מסתבר כי הפסוק בא לומר שעם ישראל אינו מוגן מפני עונש קשה וכבד, הרי ארץ ישראל ספגה מבול עם כל קדושתה וחשיבותה. רבי יוחנן, לעומת זאת, טוען שאין כאן ביקורת במובנה הפשוט, אלא תמיהה על מצבם של ישראל. הייתכן שההתנהגות על אדמת ישראל מגיעה לשפל כזה, ועוד בארץ טהורה שאפילו מבול לא היה בה? נראה כי מבטו של ריש לקיש הוא ריאלי במידה מסוימת, הוא אינו מרומם את ארץ ישראל הרבה מעל שאר המציאות, לפחות לא לעניין ענישה על חטאים; לפי רבי יוחנן, לעומתו, אמנם היו חוטאים בארץ ישראל והם נענשו, אך הארץ עצמה נבדלת משאר העולם ועליונה מהמבול.

את הפער בין הדעות מחריף גור הראם. הראם מופיע גם במדרשים אחרים בתור בעל חיים ייחודי, שהשדים נמשלו לו ונקראו בשמו. הופעתו הדומיננטית של הראם באגדה, בתור ראייה כבדת משקל לשיטה שלא ירד מבול בארץ ישראל, היא כנראה בעלת משמעות רבה בסוגיה. לא קדושתה של ארץ ישראל היא הנידונה כאן, אם כי אולי נקודה זו ברורה ועומדת ביסוד הדיון. דווקא אותו כוח מיוחד של חיים, שכנראה מופיע בארץ ישראל, הוא המעורר קושיה על האפשרות שהיה בה מבול. זו ארץ של הרים, ארץ שהירדן עובר בה בשצף, ארץ של אנרגיות אדירות. ארץ ישראל רחבה בהגדרתה, היא מקום לגילויי חיים גדולים. נכון, יש מקומות בעולם שבהם בעלי החיים גדולים יותר, אבל בארץ ישראל זה כנראה שיקוף של תופעה רוחנית: החיים הרוחניים בארצות אחרים דהויים ומצומצמים, ולא ארץ ישראל מתקזזים כוחות גדולים, כאן הם יכולים להיקלט ולמצוא את מקומם.

אפשר אולי להסביר שלדעת רבי יוחנן, העניין אינו רק שקדושתה של ארץ ישראל מגנה עליה ממבול, אלא גם שהמודל של מבול ותיבה אינו מתאים לארץ זו. אי אפשר להתגונן בה בתבה קטנה, שהרי יש בה כוחות חיים אדירים מקיפי כל, שאינם מצטמצמים בשום מסגרת. לפחות מדעת רבי יוחנן עולה הרושם כי ארץ ישראל פתוחה ורחבה, אינה סובלת גבולות והסתגרות, ולכן היא מעבר לכל תיבה – ואולי גם מעבר לכל מבול.

...ריש לקיש סבר: ירד מבול לארץ ישראל, ורבי יוחנן סבר: לא ירד מבול לארץ ישראל. אמר רב נחמן בר יצחק: ושניהם מקרא אחד דרשו: "בן אדם, אָמַר לָהּ: אֵת אֶרֶץ לֹא מְטַהְרָה, הִיא לֹא גִשְׁמָה בְיוֹם זָעַם". רבי יוחנן סבר: אתמוהי קא מתמה—את ארץ לא מטהרה? כלום ירדו עליך גשמים ביום זעם? וריש לקיש סבר כפשטיה דקרא: ארץ לא טהורה את, מי לא ירדו עליך גשמים ביום זעם?...